

morfologie

- slovo
- morfém, alomorf
- klitikon (příklonka)
- sufix, prefix
- flexe, derivace
- morfologické / syntaktické značení funkce

morfologická typologie turečtiny

- prototypický aglutinační jazyk
- gramatické morfémy = sufixy (lineární afixace, syntatický)
- jasně oddělitelné (většinou slabičné) morfémy (konkatenativní)
- 1 sufix = 1 funkce (separativní)
- (téměř) absence gramatické synonymie
- relativně málo diferencované slovní třídy: slovesa - jména - (adjektiva) - (zájmena)
 - postpozice

jména - slovní podtřídy

- jména negativně vymežitelná proti slovesům (z hlediska distribuce morfologických prostředků): nelze negovat sufixem -me
- substantiva - adjektiva - zájmena - číslovky - adverbia - postpozice

substantiva - kategorie

- plné obsazení morfologických kategorií: sokaklarımızda

substantiva - kategorie

- plné obsazení morfologických kategorií: sokaklarımızda
- rod:
 - tu. rod nemá > *öğretmen* 'učitel/ka'
 - okrajové možnosti vyjádření přirozeného rodu:
 - lexikálně: u slov domácí slovní zásoby (e.g. 1leté jehně: ♀ *şişek* - ♂ *toklu*) i přejímek (*dansör* - *dansöz*)
 - opisně: *kadın* (*bayan*, *hanım*) - *erkek* (*bay*, *bey*) + jméno (e.g. *kadın / erkek polis*); u zvířat *dişi / erkek kuzu*
 - omezeně morfologicky (jen přejímky): slovanská přípona *-çe* (*imparatoriçe*) - arabská přípona *-e* (ة) (*memure*, *katibe*)

substantiva - kategorie

- plné obsazení morfologických kategorií: sokak-lar-ımız-da

substantiva - kategorie

- plné obsazení morfologických kategorií: sokak-**lar**-ımız-da
- číslo:
 - singulár - plurál
 - nepřítomnost plurálového sufixu neznámá nutně singulárnost
 - turecká jména jsou transnumerální - číslo je podspecifikované a interpretace závisí na kontextu (při generickém nebo kategorickém užití jména): *ahmet hediyeler* (určitě 2+) / *bir hediyeye* (určitě 1) / *hediyeye* (1+ > v daném kontextu není číslo důležité) *getiriyor*
 - funkce plurálu (vedle prostého vyjádření plurality $n_{\text{referent}} \geq 2$):
 - nejistota: *30 yaşlarında, o tarihlerde*; neurčitost (*bir yerlere gidiyor musun?*)
 - množství porcí: *çaylar geliyor*
 - množství druhů: *farklı şaraplar tadıyoruz*
 - pluralita kvantit: *bu işte büyük paralar var*
 - vyjádření rozlohy: *kumlar*
 - “asociativní plurál”: *ahmet beyler / ablamlar geliyor*
 - singulár po číslovkách (ale *üç silahşörler*)

substantiva - kategorie

- plné obsazení morfologických kategorií: sokak-lar-**ımız**-da
- přivlastnění:
 - vyjádření posesora sufixem (i)m - (i)n - (s)i(n) - (i)miz - (i)niz - leri(n)
 - posesivní zájmeno lze tedy vynechat
 - 3. sg -(s)i(n) má ještě další funkce:
 - odkazování (anafora): *mavi tişört var ve yeşil tişört var. hangisini* (které z nich, doslova vlastně *tişörtlerin hangisini*) *istiyorsun? mavisini* (to modré) *istiyorum.*
 - značení závislosti u složených podstatných jmen: *elma + ağaç = elma ağacı* (jabloň - *jablkostrom / jablkový strom*)

substantiva - kategorie

- plné obsazení morfologických kategorií: sokak-lar-ımız-**da**
- pád:
 - gramatické pády (slouží ke značení gramatických vztahů): nominativ (“bezpád”) *ev* - akuzativ (pád přímého předmětu) *evi* - genitiv (přivlastňovací pád) *evin*
 - lokační pády (vyjadřují směr / umístění): lokativ (kde-pád > č. v / na / u) *evde* - ablativ (odkud-pád > č. z / od) *evden* - dativ (kam-pád > č. k / do / na / bezpředložkový 3. pád) *eve*
 - na přechodu mezi postpozicí a pádem je *ile* (vyjadřuje komitativní (s kým) a instrumentální (čím) významy): *babamla / makasla*
 - stará turečtina měla bohatší pádový systém:

adjektiva - kategorie

- můžou přibírat veškerou jmenou flexi: *akıllılarımızdan*
- lze je navíc rozvíjet adverbii, stupňovat, emfaticky reduplikovat
 - *mavi - çok / az / fazla mavi - daha mavi - en mavi - masmavi*
 - stupňování je opisné (analytické) + zcela pravidelné napříč adjektivy: *en iyi / kötü / eski / yaşlı / siyah / ...*

rozlišení substantiva - adjektiva - příklad výzkumu

- neostré rozlišení substantiv a adjektiv v turečtině:
 - [braun & haig 2000](#): nejde o jednoznačně rozlišitelné (klasické), ale prototypové kategorie (v tom smyslu, že kůň je prototypický savec, zatímco delfín je blíže prototypu ryby) - o škálu s koncovými body v podobě prototypických adjektivních / substantivních konceptů:
 - víc adjektivní slova = *Ankaralı, zengin* - neutrální slova = *hasta, genç* - víc substantivní slova = *kadın, polis*
 - distribuční analýza + experimentální výzkum:
 - hodnocení přijatelnosti spojení uvnitř a napříč třemi body škály s variací sledu obou slov: e.g. *kadın polis* vs. *polis kadın* (uvnitř) - *hasta kadın* vs. *kadın hasta* (napříč); 264 participantů (rodilí mluvčí, univerzitní studenti)

braun & haig 2000 - výsledky

- tabulky výsledků pro obě podmínky s průměrnými ratingy (více je přijatelnější)

Table 3. Same-type combinations

type	combination	N	mean rating	standard deviation
adj -adj	<i>zengin Ankaralı</i>	22	3.14	1.42
	<i>Ankaralı zengin</i>	21	3.05	1.16
noun - noun	<i>polis kadın</i>	22	2.68	1.39
	<i>kadın polis</i>	24	3.38	1.21
neutral - neutral	<i>genç hasta</i>	21	3.57	1.43
	<i>hasta genç</i>	20	3.00	1.38

Table 4. Different-type combinations

type	combination	N	mean rating	standard deviation
adj - noun	<i>Ankaralı polis</i>	23	3.52	1.47
	<i>polis Ankaralı</i>	21	1.71	1.35
adj. - neutral	<i>zengin hasta</i>	17	3.53	1.42
	<i>hasta zengin</i>	25	2.08	1.38
neutral - noun	<i>genç polis</i>	23	4.09	1.38
	<i>polis genç</i>	25	1.96	1.37

- uvnitř typů oba sledy stejně “dobré”, napříč typy je “lepší” sled s více adjektivním slovem vepředu

braun & haig 2000 - výsledky ii

- formulace adjektivního (a zrcadlově substantivního) prototypu na základě morfosyntaktických vlastností:
 - emfatická reduplikace: *mavi* > *masmavi* vs. *araba* > **aparaba*
 - stupňovatelnost: *daha / en mavi* vs. *daha / en araba*
 - možnost vložení neurčitého členu: *mavi bir model* vs. **araba bir model*
 - nelze spojit s derivačními sufixy *-li / -siz*: **mavili* vs. *arabalı* (k tomu drobná pozn.: *mavili* je přijatelné slovo s lehce posunutým významem 'v modré, nosící modrou')
 - ve spojení X N netvoří složeninu s posesivním sufixem: **mavi modeli* vs. *araba modeli*

reduplikace v tu.

- reduplikace v turečtině:

- úplná (N N): *yavaş yavaş gidiyor / kelime kelime okuyor / koca koca binalar* (adverbia z adjektiv, intenzita adjektiv, příslovečné určení způsobu - číst po slovech)
- reduplikace s m- (N m-N): *kalem malem / araba maraba* (N a tak/podobně...)
- emfatická reduplikace:
 - reduplikace první slabiky (CV) se spojovacím C {p, s, m, r}
 - jen adjektiva (hlavně barvy, méně dimenze)
 - významově implikuje koncový bod škály nebo prototypičnost dané kvality: *kupkuru - bembeyaz - masmavi - tertemiz*
 - reduplikovaná slabika je přízvučná
 - výjimečně je reduplikovaná slabika rozšířená o další element: *düpedüz - çırılçıplak - paramparça*

emfatická reduplikace - volba spojovacího C

- volba C není zcela predikovatelná s výjimkou slov s iniciálním V (pak je to vždy -p-)
- pravidla popsaná demircanem:
 - spojovník není shodný s iniciálním C slova (**peppembe*)
 - spojovník není shodný s druhým C slova (**pempembe*)
 - je vybrán spojovník s nejvíce odlišnými fonetickými rysy od C základového slova
- [kılıç & bozşahin 2013](#):
 - existují i příklady odporující demircanově generalizaci > čím se řídí výběr C
 - kombinace korpusového a experimentálního výzkumu
 - 31 substantiv a sloves - 50 participantů: reduplikovat stimulová slova (e.g. *cami* > *capcami*, *vazo* > *vasvazo*)

kılıç & bozşahin 2013 - výsledky

- u různých slov různá míra variace - všechny spojovníky doloženy (a žádné jiné)
- u jediného slova 100% shoda: *eğlence* > kategorická platnost o -p- u slov s iniciálním V
- frekvence spojovníků: -p- > -s- > -m- > -r-
- pozorované tendence:
 - platí obecná tendence k disimilaci a co největší fonetické nápadnosti reduplikovaného slova
 - částečně platí demircanovy generalizace
 - spojovník volen tak, aby reduplikovaná slabika nebyla tu. slovo (e.g. *götür*- 'odnést' nikdy > *gömgötür* (*göm*- 'pohřbít'))
 - zároveň vzhledem k distribuci bigramů (dvoupísmenných řetězců) je sled spojovník - iniciální C slova typicky nejméně frekventovaným v korpusu tureckých slov (e.g. nejvíce participantů volilo *getir* > *gepgetir* a sled -pg- je přitom ze všech možností (-mg-, -sg-, -rg-) nejméně frekventovaný v korpusu - 11 slov vs. 92 -mg-, 54 -sg- a 1519 -rg-)

zájmena

- skloňována jako substantiva
- osobní zájmena *ben - sen - o - biz - siz - onlar*
- ukazovací zájmena *bu - şu - o* (rostoucí vzdálenost od komunikačních partnerů; *şu* má navíc kataforické, uvozovací užití)
- navíc řada zájmen pro odkazování k místům *burası - şurası - orası*

číslovky

- přijímají veškeré jmenné sufixy
- následuje singulár
- základní: *iki, on*
- řadové - (i)nci: *ikinci, onuncu*
- distributivní - (ş)er: *ikişer* po dvou, *onar* po deseti (*çocuklara ikişer çikolata alıyor* 'kupuje každému dítěti dvě čokolády')
- někdy užití *tane* (kus) a slov vyjadřujících míru / porce: *iki tane su* 'dvě vody', *iki bardak su* 'dvě sklenice vody'

adverbia

- většinou totožná s adjektivy (*güzel şarkı - güzel konuş-*)
- lze je stupňovat, modifikovat
- často přízvuk na první slabice
- specifické prostředky pro vyjadřování adv:
 - reduplikace - *yavaş yavaş*
 - ablativ - *gerçekten*
 - přípona -ce - *yavaşça*
 - ile - *kesinlikle*
 - přípona -en u arabských adjektiv - *tahminen*

postpozice

- s nominativem (e.g. *ile*)
- s rekcí (převážně dativ a ablativ) (e.g. *-den sonra*)
- “relační slova” - podstatná jména užívaná v přivlastňovací vazbě významově blízká postpozicím (typicky speciální význam) (e.g. *alt* ‘spodek / spodní strana’ > *masanın altında / altında / altından* ‘pod stolem / pod stůl / zpod stolu’)

slovesa - kategorie

- plné obsazení morfologických kategorií: dövüşmeyebiliyormuşlardır (velmi přibližně: je to tak, že se prý může stát, že se nebudou prát)

slovesa - kategorie

- plné obsazení morfologických kategorií: döv-üş-me-yebil-iyor-muş-lar-dir
- slovesný rod:
 - valence: každé sloveso potřebuje určitá doplnění: větné členy subjekt, přímý / nepřímý objekt, případně příslovečné určení vyjadřují sémantické role agens (kdo děj vědomě vykonává), patiens (komu se děj děje), recipiens (kdo dostává patiens), případně další
 - intransitivní sloveso: 1 argument - pes štěká (pes = subjekt + agens) / poleno hoří (poleno = subjekt + patiens)
 - tranzitivní sloveso: 2 argumenty - pes honí kočku (pes = subjekt + agens - kočka = přímý objekt + patiens)

slovesa - kategorie

- plné obsazení morfologických kategorií: döv-üş-me-yebil-iyor-muş-lar-dır
- slovesný rod:
 - slovesný rod: změna valence - v turečtině následující kategorie vyjádřené morfologicky:
 - pasivum - trpný rod - subjekt = patiens, agens nemusí být vyjádřený - *dostunu dövüyor* 'bije svého kamaráda' > *dostu dövülüyor* 'jeho kamarád je bit'
 - reflexivum - subjekt / agens vykonává činnost sám na sobě - *yüzünü yıkıyor* 'myje si obličej' > *yıkıyor* 'myje se'
 - kauzativum - subjekt způsobí, že někdo něco udělá - *kardeşine dostunu dövdürüyor* 'nechává svého kamaráda zbit svým sourozencem'
 - "reciprokum" - vyjadřuje vzájemnost - o *dostunu dövüyor, dostu onu dövüyor* 'on bije kamaráda, kamarád bije jeho' > *onlar dövüşüyorlar* 'bijou se'

slovesa - kategorie

- plné obsazení morfologických kategorií: döv-üş-**me**-yebil-iyor-muş-lar-đır
- negace:
 - obecný sufix *-me* > nepřízvučný - přízvuk se přesouvá na slabiku předcházející *-me* *gélmiyor* - výjimku tvoří negace v aoristu *gelméz*

slovesa - kategorie

- plné obsazení morfologických kategorií: döv-üş-me-yebil-**iyor-muş**-lar-dir
- čas:
 - v tu. kombinace času a vidu (některé časy jsou perfektivní, jiné imperfektivní - průběh, opakování) a také modality (jak se mluvčí staví k ději, který popisuje)
 - čas vyjádřen ve slovesu na dvou “slotech”:
 - i) 5 základních časů:
 - minulost: *geldi* (značný překryv s českým minulým časem)
 - přítomnost: *geliyor* (značný překryv s českým přítomným časem, vývojově mladý, původně složené sloveso > *yor*- pohybové sloveso, souvisí s *yürü*-)
 - aorist: *gelir* (vývojově starší než *-iyor*, původně přítomnost obecně, postupně vytlačeno ve většině funkcí *-iyor*, dnes především kategorická, obecně platná tvrzení + epistemická možnostní modalita s referencí do budoucnosti)
 - budoucnost: *gelecek* (značný překryv s českým budoucím časem, vývojově mladý, tu. inovace)
 - nepřímá minulost: *gelmiş* (vyjadřuje nepřímou evidencialitu, viz dál)
 - ii) 2. slot: příklonka - původně samostaný tvar slovesa *är*- ‘být’, rámcuje čas vyjádřený 1. slotem do minulosti *-(y)di* / nepřímé evidenciality *-(y)miş* / kondicionálu *-(y)se*

slovesa - kategorie

- plné obsazení morfoložických kategorií: döv-üş-me-**yebil**-iyor-**muş**-lar-**dir**
- modalita:
 - vyjadřuje náhled mluvčího na děj: vyjadřuje možnost, nutnost, vhodnost proběhnutí děje, faktualnost děje
 - možnost: složený slovesný tvar s kořenem bil- včleněným do slovesa (mocht, smět): *gelebilir* 'může přijít'
 - nutnost: sufix *-meli* (v místě 1. slotu pro čas) + lexikální prostředky: *gelmeli* 'musí přijít'
 - vhodnost / žádoucnost: imperativ (2. / 3. osoba) (*gel / gelsin* 'ať přijde'), optativ (1. osoba *gelelim* 'přijdme'), kondicionál (*gelse* 'kdyby přišel') - vše v místě prvního slotu
 - faktualnost: prostředky vyjadřování možnostní a nutnostní modality + sufix *-dir* (domněnka - silná jistota mluvčího; stojí vždy až za osobou *geliyorsundur*) + evidencialita

slovesa - kategorie

- evidencialita:

- mezijazyková kategorie, která slouží pro gramatické (a tedy obligatorní) vyjádření způsobu, jakým mluvčí získal informaci o ději (přímou observací, jiným smyslem, inferencí, na základě zprostředkované informace), systémy jsou různě složité z hlediska toho, jaké kategorie rozlišují, e.g. jazyk tariana (arawacký, brazilie):
 - josé hrál fotbal-evidencialita:
 - *juse irida dimanika-ka* - mluvčí to viděl
 - *juse irida dimanika-mahka* - mluvčí to pouze slyšel
 - *juse irida dimanika-nihka* - mluvčí to dovodil na základě vizuální evidence (j. není doma a nejsou tam ani jeho kopačky)
 - *juse irida dimanika-sika* - mluvčí to dovodil na základě okolností (je neděle odpoledne, j. není doma a mluvčí ví, že j. obvykle v neděli odpoledne hrává fotbal)
 - *juse irida dimanika-pidaka* - mluvčímu to někdo řekl
- kategorii evidenciality mají všechny turkické jazyky, už ve staré tu. (*ārmiş* 'prý je', možná ze slovesa *bış-* 'uzrát'); v tu. dvě kategorie: přímá evidencialita vs. nepřímá evidencialita; některé turkické jazyky mají složitější systém - viz johansonův článek + jednotlivé gramatiky)

slovesa - kategorie

- evidencialita:

- v pojetí švédského turkologa I johansona užíván termín *indirectivity* místo *evidentiality*
- použití nepřímé evidenciality (*-miş* (pouze minulý čas) nebo příklonka *-(y)miş*) značí, že znalost o ději byla získána nepřímo: “event not stated directly but in an indirect way, by reference to its reception by a conscious subject ... it is stated that the narrated event is acknowledged by a recipient” (johanson - viz moodle)
- zdroj nepřímé informace:
 - zprostředkováno (z druhé ruky)
 - inference (proběhnutí děje je dovozeno na základě stavu věcí v momentě promluvy)
 - přímý prožitek (“mirativní” význam - nově objevený stav věcí, upozorňování na něj)
 - *ahmet ankara'da çalışıyormuş* (řekla mi to jeho sestra)
 - *cüzdanimi evde unutmuşum* (zapomněl jsem si peněženku doma - teď si to uvědomuju na základě toho, že ji nemám u sebe)
 - *kızın güzel çalışıyormuş* (tvoje dcera vážně pěkně hraje - na koncertě řečené dcery - směřuju pozornost na to, že to tak podle mě je)

slovotvorba a derivační přípony

- derivace - vznik nových lexikálních slov (nový význam, samostatné položky v lexikonu)
- v tu. nejvíce pomocí derivačních sufixů a skládáním
- skládání:
 - substantiva, spojení dvou podstatných jmen, která se chovají jako jedna jednotka
 - obecný vzorec N N-si - spojení obou jmen je značeno posesivním sufixem 3. osoby, e.g. *aile arabasi* 'rodinné auto', *kar yağışı* 'sněžení' (sněhová srážka)

slovotvorba a derivační přípony

- derivační sufixy:
 - velké množství, jen některé produktivní (tvoří hodně slov, lze tvořit slova i *ad hoc*) s (více méně) predikovatelným významem
 - odvozování sloves ze jmen:
 - *-(e)l* - intransitivní slovesa od kvalitativních adjektiv (*kısa* > *kısal-* 'zkrátit se', *az* > *azal-* 'snížit, zmenšit se, ubýt')
 - *-(e)r* - slovesa vyjadřující přechod do barvy, stavu vyjádřeného adjektivem (*kara* > *karar-* 'zčernat', *deli* > *delir-* 'zbláznit se')
 - *-le(ş/n/t)* - slovesa odvozená od podstatných či přídavných jmen, tranzitivní či intransitivní (s příponou reciprokou, reflexivní nebo kauzativní) (*tuz* > *tuzla-* 'nasolit', *hav* > *havla-* 'štěkat', *güneş* > *güneşlen-* 'slunit se', *güzel* > *güzelleş-* 'zkrásnět', *mektup* > *mektuplaş-* 'dopisovat si')

slovotvorba a derivační přípony

- derivační sufixy:

- velké množství, jen některé produktivní (tvoří hodně slov, lze tvořit slova i *ad hoc*) s (více méně) predikovatelným významem
- odvozování jmen:
 - *-ce* - vyjadřuje způsob - adj ze subst (*çocukça* 'dětinský', *aptalca* 'hloupý'), jména jazyků (*çekçe*); dále tvoří adverbia
 - *-ci* - povolání (*gazeteci*), náklonost k ideologii (*Putinci*), aktivitě (*yolcu*), jídlu (*içkici*); u slovesných kmenů povolání, nástroj, adj vyvolávající význam slovesa (*koruyucu* 'strážce', *yazıcı* 'tiskárna', *ağrı kesici* 'lék proti bolesti', *yorucu* 'únavný')
 - *-daş* - sdílenost něčeho (*çağdaş* 'soudobý', *meslektaş* 'kolega')
 - *-sel/el* - tvoří relační adj ze subst (*ailesel* 'rodinný', *kutsal* 'posvátný')
 - *-(i)msi* - tvoří adj s významem '-ovitý' (*temepsi* 'kopcovitý', *mavimsi* 'modravý', *masalımsı* 'legendární')

slovotvorba a derivační přípony

- derivační sufixy:

- velké množství, jen některé produktivní (tvoří hodně slov, lze tvořit slova i *ad hoc*) s (více méně) predikovatelným významem
- odvozování jmen:
 - *-lik* - subst: abstrakta, kvality (*iyilik* 'dobro', *vatandaşlık* 'občanství'), instituce (*krallık* 'království'), oblečení (*gözlük* 'brýle'), kolektiva (*zeytinlik* 'olivový háj'), bankovky (*onluk* 'deseti-bankovka'); adj: vhodný k [významu základového slova] (*elbiselik* '(vhodný) na šaty'), vyjadřující kvantitu (*iki bin dolarlık* 'za 2000 dolarů', *beş kiloluk* '5kilový', *üç milyarlık* 'za 3 miliardy (peněz)'), s časovými údaji průběh, opakování (*aylık* 'měsíční', *iki haftalık* 'dvoutýdenní')
 - *-li* - tvoří adj: mající, nesoucí, jsoucí charakterizován kvalitou [významu základového slova] (*akıllı* 'moudrý', *hızlı* 'rychlý', *köpekli (tişört)* '(tričko) se psy', *kısa saçlı* 'krátkovlasý' (lze tedy i od rozvitých subst)), vyjadřuje původ (*köylü* 'vesničan', *buralı* 'zdejší', *Ankaralı* 'Ankařan'), s číslovkami skupiny o daném počtu (*üçlü* 'trio')
 - *-siz* - tvoří adj: nepřítomnost [významu základového slova] (*sınırsız* 'bez hranic, neohraničený', *parasız* 'bez peněz' - zdarma / švorc)